

สมณะวิปัสสนาในพระไตรปิฎก ตอน ๖๘

สุภีร์ ทุมทอง

๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๒

ความเข้าใจเบื้องต้นเรื่องวิปัสสนา

๑. อนุสาสนี
๒. ตัวสภาวะวิปัสสนา
๓. ตำแหน่งของวิปัสสนา
๔. สังขาร กับ นิพพาน
๕. สมาธิภาวนา ๔ แบบ
๖. ปฏิปทา ๔ แบบ
๗. บุคคล ๔ จำพวก
๘. ภูมิของวิปัสสนา
๙. วิธีของวิปัสสนา

ภูมิวิปัสสนา

- (๑) ชั้นธ ๕
- (๒) आयตนะ ๑๒
- (๓) ธาตุ ๑๘
- (๔) อริยสัจ ๔
- (๕) อินทริย์ ๒๒
- (๖) ปฏิจจสมุปบาท

(๑) ชั้นที่ ๕

๑. ชั้นที่ ๕

ปณจกขุขนุธา: รูปกขุขนุโธ เวทนากขุขนุโธ

สณณากขุขนุโธ สงขารกขุขนุโธ วิณณากขุขนุโธ.

(อภิ.วิ. ๓๕/๑/๑)

ปรหมัตถธรรม ๔ กับ ชั้นร ๕

๑. รูปชั้นร = รูป ๒๘
 ๒. เวทนาชั้นร = เวทนาเจตสิก
 ๓. สัญญาชั้นร = สัญญาเจตสิก
 ๔. สังขารชั้นร = เจตสิก ๕๐
 ๕. วิญญาณชั้นร = จิต ๘๙
- นิพพาน = ชั้นรวิมุตติ

(๒) อายตนะ ๑๒

๒. อายตนะ ๑๒

ทวาราสายตนานิ: จกฺขายตฺนํ รูปายตฺนํ

โสตายตฺนํ สทฺททายตฺนํ ฆานายตฺนํ คนฺธทายตฺนํ ชิวฺหายตฺนํ

รสายตฺนํ กายายตฺนํ โผฏฺฐพฺพายตฺนํ มนฺทายตฺนํ ฌมฺมายตฺนํ.

(อภิ.วิ. ๓๕/๑๕๔/๗๙ สุตตันตภาชนีย์)

(๒) อายตนะ ๑๒

๒. อายตนะ ๑๒

ทวารทสายนานิ: จกขายตน์ โสตายตน์

ฆานายตน์ ชิวหายตน์ กายายตน์ มนายนตน์

รูปายตน์ สททหายตน์ คนธหายตน์ รสายนตน์ โผฏฐพพายตน์ ฌมมายตน์.

(อภิ.วิ. ๓๕/๑๕๕/๗๙ อภิธัมมภาชนีย์)

ปรหมัตถธรรม ๔ กับ आयตนะ ๑๒

๑. จักขายตนะ = จักขุปสาทรูป	๗. รูปายตนะ = วัณณรูป
๒. โสทายตนะ = โสตปสาทรูป	๘. สัททายตนะ = สัททรูป
๓. ฆานายตนะ = ฆานปสาทรูป	๙. คันธายตนะ = คันธรูป
๔. ชิวหายตนะ = ชิวหาปสาทรูป	๑๐. รสอายตนะ = รสรูป
๕. กายายตนะ = กายปสาทรูป	๑๑. โผฏฐัพพายตนะ =
ปฐวีธาตุ, เตโชธาตุ, วาโยธาตุ
๖. มนายตนะ = จิต ๘๙	๑๒. ธรรมายตนะ =
สุขุมรูป ๑๖, เจตสิก ๕๒, นิพพาน

(๓) ธาตุ ๑๘

๓. ธาตุ ๑๘

ฉ ธาตุโย: ปจวีธาตฺ อําโปธาตฺ เตโชธาตฺ วาโยธาตฺ

อากาสธาตฺ วิญญาณธาตฺ. (อภิ.วิ. ๓๕/๑๗๒/๙๖)

ฉ ธาตุโย: สุขธาตฺ ทุกฺขธาตฺ โสมนสฺสธาตฺ โทมนสฺสธาตฺ

อุเปกฺขธาตฺ อวิชฺชาธาตฺ. (อภิ.วิ. ๓๕/๑๗๙/๙๙)

ฉ ธาตุโย: กามธาตฺ พยาปาตธาตฺ วิหีสธาตฺ

เนกขมฺมธาตฺ อพฺยาปาตธาตฺ อวิหีสธาตฺ. (อภิ.วิ. ๓๕/๑๘๑/๑๐๐)

(๓) ธาตุ ๑๘

๓. ธาตุ ๑๘

อัญจารส ธาตุโย: จกขุธาตุ รูปธาตุ จกขุวิญญาณธาตุ
โสตธาตุ สททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานธาตุ คนุชธาตุ
ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ
กายธาตุ โผฏฐพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ
มโนธาตุ ฌมมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ.

(อภิ.วิ. ๓๕/๑๘๓/๑๐๒)

ปรหมัตถธรรม ๔ กับ ธาตุ ๑๘

๑. จักขุธาตุ = จักขุปสาทรูป ๒. รูปธาตุ = วัณณรูป ๓. จักขุวิญญาณธาตุ = จักขุวิญญาณ ๒
๔. โสตธาตุ = โสตปสาทรูป ๕. สัทธาตุ = สัททรูป ๖. โสตวิญญาณธาตุ = โสตวิญญาณ ๒
๗. ฆานธาตุ = ฆานปสาทรูป ๘. คันธธาตุ = คันธรูป ๙. ฆานวิญญาณธาตุ = ฆานวิญญาณ ๒
๑๐. ชิวหาธาตุ = ชิวหาปสาท ๑๑. รสธาตุ = รสรูป ๑๒. ชิวหาวิญญาณธาตุ = ชิวหาวิญญาณ ๒
๑๓. กายธาตุ = กายปสาทรูป
๑๔. โผฏฐัพพธาตุ = ปฐวีธาตุ, เตโชธาตุ, วาโยธาตุ
๑๕. กายวิญญาณธาตุ = กายวิญญาณ ๒
๑๖. มโนธาตุ = ปัญจทวาราวชชนจิต ๑, สัมปฏิจฉนจิต ๒
๑๗. ธรรมธาตุ = สุขุมรูป ๑๖, เจตสิก ๕๒, นิพพาน
๑๘. มโนวิญญาณธาตุ = จิต ๗๖

(๔) อริยสัจ ๔

๔. อริยสัจ ๔

จตุตตาริ อริยสัจจานิ: ทุกข์ อริยสัจจํ,
ทุกขสมุทโย อริยสัจจํ, ทุกขนิโรโธ อริยสัจจํ,
ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจํ.

(อภิ.วิ. ๓๕/๑๘๙/๑๑๗)

ปรหมัตถธรรม ๔ กับ อริยสัจ ๔

๑. ทุกขอริยสัจ = โลกียจิต ๘๑, เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ), รูป ๒๘
๒. ทุกขสมุททยอริยสัจ = โลกเจตสิก
๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ = นิพพาน
๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา = มัคคังคเจตสิก ๘ ที่เกิดในมรรคจิต ๔
ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ - ปัญญาเจตสิก, สัมมาสังกัปปะ - วิตักกเจตสิก,
สัมมาวาจา - สัมมาวาจาเจตสิก, สัมมากัมมันตะ - สัมมากัมมันตเจตสิก,
สัมมาอาชีวะ - สัมมาอาชีวะเจตสิก, สัมมาวายามะ - วิริยเจตสิก,
สัมมาสติ - สติเจตสิก, สัมมาสมาธิ - เอกัคคตาเจตสิก

(๕) อินทรีย์ ๒๒

๕. อินทรีย์ ๒๒

พาวีสตินุทรียานิ: จกฺขุณฺทรียํ โสติณฺทรียํ ฆานินฺทรียํ ชิวฺหิณฺทรียํ
กายินฺทรียํ มนินฺทรียํ อิตฺถินฺทรียํ ปุริสินฺทรียํ ชีวิตินฺทรียํ
สุخينฺทรียํ ทุกฺخينฺทรียํ โสมนสฺสสินฺทรียํ โทมนสฺสสินฺทรียํ อุเปกฺخينฺทรียํ
สทฺธิณฺทรียํ วีริยินฺทรียํ สติณฺทรียํ สมาธิณฺทรียํ ปณฺณินฺทรียํ
อนนฺดาตณฺณสฺสามีตินฺทรียํ อณฺณินฺทรียํ อณฺณาตาวินฺทรียํ.

(อภิ.วิ. ๓๕/๒๑๙/๑๔๕)

ปรหมัตถธรรม ๔ กับ อินทรีย์ ๒๒

๑. จกขุณฺทริยํ = จักขุปสาทรูป
๒. โสตฺติณฺทริยํ = โสตปสาทรูป
๓. ฆานินฺทริยํ = ฆานปสาทรูป
๔. ชิวฺหิณฺทริยํ = ชิวหาปสาทรูป
๕. กายินฺทริยํ = กายปสาทรูป
๖. มนินฺทริยํ = จิต ๘๙
๗. อิตฺถินฺทริยํ = อิตถีภาวรูป
๘. ปุริสินฺทริยํ = ปุริสภาวรูป
๙. ชีวิตินฺทริยํ = ชีวิตรูป, ชีวิตินทรีย์เจตสิก

ปรหมัตถธรรม ๔ กับ อินทรีย์ ๒๒

๑๐. สุขินทรีย์ = เวทนาเจตสิกในสุขสหคตกายวิญญาณจิต ๑
๑๑. ทุกุชินทรีย์ = เวทนาเจตสิกในทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑
๑๒. โสমনสุชินทรีย์ = เวทนาเจตสิกในโสমনัสสหคตจิต ๖๒
๑๓. โทมนสุชินทรีย์ = เวทนาเจตสิกในโทสมูลจิต ๒
๑๔. อุปกุชินทรีย์ = เวทนาเจตสิกในอุเบกขาสหคตจิต ๕๕
๑๕. สทุชินทรีย์ = สัทธาเจตสิกในโสภณจิต ๙๑
๑๖. วีริยินทรีย์ = วีริยเจตสิกในวีริยสัมปยุตตจิต ๑๐๕
๑๗. สตินทรีย์ = สติเจตสิกในโสภณเจตสิก ๙๑
๑๘. สมာธินทรีย์ = เอกัคคตาเจตสิกในจิต ๗๒

(เว้นอวีริยจิต ๑๖ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑)

ปรหมัตถธรรม ๔ กับ อินทรีย์ ๒๒

๑๙. ปณฺณินุทริยํ = ปัญญาเจตสิกในญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๙
๒๐. อนนฺณาตณฺณสฺสามิตินุทริยํ = ปัญญาเจตสิกในโสดาปัตติมัคคจิต ๑
๒๑. อณฺณินุทริยํ = ปัญญาเจตสิกในโสดาปัตตผลจิต - อรหัตตมัคคจิต
๒๒. อณฺณาตาวิณุทริยํ = ปัญญาเจตสิกในอรหัตตผลจิต ๑

(๖) ปฏิจจสมุปปบาท

๖. ปฏิจจสมุปปบาท

อวิชชาปัจจยยา สงฺขารธา, สงฺขารปัจจยยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปัจจยยา นามรูปํ,
นามรูปปัจจยยา สฬายตน์, สฬายตน์ปัจจยยา ผสฺโส, ผสฺสปัจจยยา เวทนา,
เวทนาปัจจยยา ตณฺหา, ตณฺหาปัจจยยา อุปาทานํ, อุปาทานปัจจยยา ภโว,
ภวปัจจยยา ชาตี, ชาตีปัจจยยา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกขโทมนสฺสุปายาสา
สมภวานฺตี; เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี.

(อภ.วิ. ๓๕/๒๒๕/๑๖๑)

(๖) ปฏิจจสมุปบาท

๖. ปฏิจจสมุปบาท

อวิชชาย เตวว อเสสวिरาคณิโรธา สงฺขารณิโรโธ, สงฺขารณิโรธา วิญญานณิโรโธ,
วิญญานณิโรธา นามรูปณิโรโธ, นามรูปณิโรธา สฬายตณณิโรโธ,
สฬายตณณิโรธา ผสฺสนิโรโธ, ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธ,
เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรโธ, ตณฺหานิโรธา อูปาทานณิโรโธ,
อูปาทานณิโรธา ภวนิโรโธ, ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ,
ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นිරุชฺฌนฺติ;
เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ.

(สํ.นិ. ๑๖/๒๑ ทสพลสูตฺร)

ปรหมัตถธรรม ๔ กับ ปฏิจจสมุปปบาทองค์ ๑๒

๑. อวิชชา = โมหเจตสิก
๒. สังขาร = เจตนาเจตสิกในอกุศลจิต ๑๒ และโลกียกุศลจิต ๑๗
๓. วิญญาณ = ปฏิสนธิจิต ๑๙ และปวัตติวิญญาณ
คือโลกียวิปากจิต ๓๒
๔. นามรูป = เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบด้วยโลกียวิปากจิต ๓๒,
ปฏิสนธิกัมมชรูป, ปวัตติกัมมชรูป, จิตตชรูป
๕. สฬายตนะ = อายตนะภายใน ๖
๖. ผัสสะ = ผัสสะเจตสิกที่ประกอบด้วยโลกียวิปากจิต ๓๒
๗. เวทนา = เวทนาเจตสิก

ปรหมัตถธรรม ๔ กับ ปฏิจจสมุปปาทองค์ ๑๒

๘. ตัณหา = โลภเจตสิกในโลภมูลจิต ๘

๙. อุปาทาน = ตัณหาเจตสิกและทิฏฐิเจตสิกที่มีกำลังมาก

๑๐. ภาวะ = กัมมภาวะ, อุปปัตติภาวะ,

กัมมภาวะ ได้แก่ เจตนาเจตสิกในอกุศลจิต ๑๒ และโลกียกุศลจิต ๑๗

อุปปัตติภาวะ ได้แก่ โลกียวิบากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐

๑๑. ชาติ = การเกิดขึ้นของขันธ

๑๒. ชรามรณะ = ชรา ได้แก่ ความแก่ไปของขันธ,

มรณะ ได้แก่ ความดับไปของขันธ,

โสกะ = โทมณัสสเวทนา, ปริเทวะ = จิตตชวิปปลาสสัททะ,

ทุกข์ = ทุกข์ทางกาย, โทมณัส = ทุกข์ทางใจ, อุปายาส = โทสเจตสิก

ก. โดยสภาวะธรรม

สภาวะธรรม	ชั้นที่ ๕	อายตนะ ๑๒	ธาตุ ๑๘	
จักขุ	รูปชั้นที่ ๕	จักขายตนะ	จักขุธาตุ	
โสตตะ		โสตายตนะ	โสตธาตุ	
ฆานะ		ฆานายตนะ	ฆานธาตุ	
ชีวหา		ชีวหายตนะ	ชีวหาธาตุ	
กาย		กายายตนะ	กายธาตุ	
รูป		รูปายตนะ	รูปธาตุ	
สีททะ		สีทหายตนะ	สีททธาตุ	
คันธะ		คันธายตนะ	คันธธาตุ	
รสะ		รสายตนะ	รสธาตุ	
ปฐวี เตโช วาโย			โผฏฐัพพายตนะ	โผฏฐัพพธาตุ
สุขุมรูป				
เวทนาเจตสิก		เวทนาชั้นที่ ๕	อัมมายตนะ	อัมมธาตุ
สัญญาเจตสิก		สัญญาชั้นที่ ๕		
เจตสิกอื่น	สังขารชั้นที่ ๕			
นิพพาน	-			
จิต	วิญญาณชั้นที่ ๕	มนายตนะ	วิญญาณธาตุ ๗	

ข. โดยสงเคราะห์เป็นรูปนาม

วิปัสสนาภูมิ	รูปธรรม	นามธรรม
ชั้น ๕	รูปชั้น	เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น
อายตนะ ๑๒	จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททหายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ	มนายตนะ
	ธัมมายตนะ	
ธาตุ ๑๘	จักขุธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุ ชิวหาธาตุ กายธาตุ รูปธาตุ สัทธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพธาตุ	จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ
	ธัมมธาตุ	
สัจจะ ๔	ทุกขอริยสัจ	ทุกขอริยสัจ
		ทุกขสมุททยอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ
อินทรีย์ ๒๒	จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ ปุริสินทรีย์ อิตถินทรีย์	มโนอินทรีย์ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ อนัญญาตัญญูสสามีดินทรีย์ อัญญาอินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์
	ชีวิตินทรีย์	

ค. โดยกฏธรรมดา

กฏธรรมดา ๒ ชุด รวม ๔ กฏ

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา.

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา.

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา.

อิทฺตปฺปจฺจยตาปฏฺฐิจฺจสมุปฺปาโท.

สวัสดีครับ